

BOLALARNING INTELEKTUAL RIVOJLANISH USULLARINI O'RGANISH
MEXANIZMLARI

Baxronova Dildora Esanovna

Xalqaro Osiyo Universiteti psixologiya mutaxassisligi magistranti

Ilmiy rahbar: Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Rustamov Shavkat Shuxratovich

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha va maktab yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishining xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada ta'lim muassasasining intellektual rivojlanishiga bog'liq bo'lib, uning ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri xususiyatlari ko'rsatilgan. Boshlang'ich maktab yoshi alohida, tarixan ajralib turadigan davr bo'lib, uning mazmuni va vazifalari to'liq aniqlanmagan, shuning uchun maktab bolaligining psixologik xususiyatlari ham yakuniy va o'zgarmas deb tan olinmaydi. Shuning uchun yosh o'quvchilarning intellektual rivojlanish qonuniyatlari dolzarb bo'lib qolmoqda. Maqolada ishlatiladigan usul-inson figurasi xorijiy psixodiagnostik amaliyotda keng qo'llaniladi, odamlar o'rtasidagi individual farqlarni o'rganish uchun barcha psixodiagnostik usullar qatorida ikkinchi eng ommalashgan usul hisoblanadi. Maqolada ishlatilgan aqlni o'lchash vositasi sifatida bolalarning intellektual rivojlanish usullari qo'llaniladi. Boshlang'ich maktab o'quvchilari umumiy psixodiagnostika imkoniyatlarining o'rtasiga to'g'ri keladi. Ushbu yosh guruhida maksimal farqlash qobiliyatiga ega bo'lgan holda, test eng ko'p ishlatiladigan va uning asosida aniqlangan o'quvchilarning intellektual rivojlanish jarayonlarni kuzatib boradi.

Kalit so'zlar: intellektual salohiyat, qobiliyat, iste'dod, o'yin, syujetli-rolli o'yinlar, abstrakt bilimlar, genetika va irsiyat.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности интеллектуального развития детей дошкольного и школьного возраста. В статье показаны особенности интеллектуального развития образовательного учреждения и его взаимодействия с социальной средой. Младший школьный возраст представляет собой отдельный, исторически обособленный период, его содержание и задачи до конца не определены, поэтому психологические характеристики школьного детства не признаются окончательными и неизменными. Поэтому закономерности интеллектуального развития младших школьников остаются актуальными. Используемый в статье метод фигуры человека широко применяется в зарубежной психодиагностической практике, является вторым по популярности методом среди всех психодиагностических методов изучения индивидуальных различий между людьми. В качестве средства измерения интеллекта в статье используется метод интеллектуального развития детей. Учащиеся начальных классов находятся в центре общей психодиагностики. В этой возрастной группе, обладающей максимальной способностью к дифференциации, тест используется в наибольшей степени и следует определяемым на его основе процессам интеллектуального развития учащихся.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, способности, талант, игра, ролевые игры, абстрактные знания, генетика и наследственность.

Abstract: The article examines the features of intellectual development of preschool and school-age children. The article shows the characteristics of the educational institution's intellectual development and its interaction with the social environment. Primary school age is a separate, historically distinct period, its content and tasks are not fully defined, therefore, the psychological characteristics of school childhood are not recognized as final and unchangeable. Therefore, the laws of intellectual development of young students remain relevant. The human figure method used in the article is widely used in foreign psychodiagnostic practice, it is the second most popular method among all psychodiagnostic methods for studying individual differences between people. The method of intellectual development of children is used as a means of measuring intelligence used in the article. Primary school students are in the middle of general psychodiagnostics. In this age group, having the maximum ability to differentiate, the test is used the most and follows the processes of intellectual development of students determined on its basis.

Key words: intellectual potential, ability, talent, game, role-playing games, abstract knowledge, genetics and heredity.

KIRISH

Mamlakatimiz ijtimoiy sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning maqsadi inson va uning manfaatlari, xavfsizligi va farovonligini ta'minlash hamda barkamol avlodni yetkazishga qaratilganidir. Ma'lumki, taraqqiyotni harakatga keltirishda va turmushda ro'y berayotgan Bugungi kunda mustaqil jarayonlarni ta'sirini o'tkazishda jamiyat ijtimoiy - siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy yangilanishlarning muhim subyekti bo'lgan yoshlarni barkamol shaxs qilib tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimini qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilg'or pedagogic va axborot texnologiyalarni joriy qilish hamda intellektual salohiyat egalarini aniqlash ishlarini tashkil etishni sifat va samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. XXI asr axborotlar oqimi davrida ijtimoiy hayotimizning barcha jarayonlarida, shuningdek psixologiyada ham ko'plab yangiliklar amalga oshirilmoqda. Shu bilan bir qatorda yangi tushuncha va atamalar kirib kelmoqda. Shulardan biri bu kreativlik va intellekt tushunchalaridir. Dastlab intellekt tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak psixologiyaga kirib kelganidan buyon ko'plab qiziqishlarga sabab bo'lmoqda. Ma'lumki, intellekt bu shaxsning aqliy qobiliyatlari fikrlash darajasini belgilovchi tushuncha hisoblanadi. Insonning atrofdagi olam haqidagi o'z qiyofasi shakllanadi, ma'lumotlar to'planadi. Intellekt bu inson va hayvonlarni yangi muhitga moslashishi hisoblanadi. V.Shterni, J.Piaje, D.Veksler va boshqa avtorlar ham intellektni insonlarni yangi hayotiy sharoitlarga moslashashtiruvchi umumiy qobiliyat sifatida qarashgan. Ular o'z tadqiqotlarida amerikalik minglab maktab o'quvchilarini logityud metodi orqali tadqiq etishgan. Har bir o'quvchi individual ekan uning aqliy qobiliyati ya'ni intellekti ham takrorlanmasdir. O'quvchilardagi noyob intellektni aniqlash ulardagai kreativ fikrlashni

yuzaga chiqarish uchun tadqiqot ishlarini olib borish taqazo etiladi, o'quvchilardagi intellekt darajalarini aniqlash maqsadida umumta'lim maktablarda tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Tadqiqotga material sifatida G. Gardnerning "Intelekt tiplari" testi olindi. G. Gardner intellekt mavzusida ancha ilmiy izlanishlarni amalga oshirgan. Uning "Aqlning tuzilishi: katta intellekt nazariyasi" kitobida quyidagi fikrlar keltirib o'tilgan.

Bolaning intellektual rivojlanishida ota - onalarning ahamiyati katta hisoblanadi. Har bir bola atrofndagi voqea hodisalarni bilishga intiladi Bolaning qiziqishini qondirish va uningdoimiy aqliy va intellektual rivojlanishida atrof muhitning roli katta hisoblanadi. Kichikina Bolani tarbiyalashning eng muhim vazifalaridan biri ongni rivojlantirish hisoblanadi. Aql - insonning fikrlash qobiliyati aqliy rivojlanish darajasi. Intellektual rivojlanish ham jarayon, ham darajadir kognitiv faoliyat barcha ko'rinishlarida o'sib borayotgan shaxs: bilim, kognitiv jarayonlar, qobiliyatlar va boshqalar; u hayot sharoitlari va atrof-muhitning bolaga ta'siri natijasida amalga oshiriladi. Intellektual rivojlanishda etakchi rol tizimli intellektual ta'limga tegishli. Bolaning intellektual rivojlanishi bolaning dunyoqarashi, ma'lum bilimlar zaxirasiga ega bo'lishini nazarda tutadi³¹.

Bola o'rganilayotgan narsani materialga idroki orqali tasvvur qilib materialga nazariy munosabat bildirib elementlarni, umumlashtiruvchi shakllarni va asosiy mantiqiy elementlarni, semantik yodlashni o'zlashtirishi kerak. Intellektual rivojlanish quyidagilarni o'z ichiga oladi: Analitik fikrlash (naqshni takrorlash qobiliyati); Haqiqatga oqilona yondashish (fantaziya rolini zaiflashtirish); Mantiqiy yodlash; Bilimga qiziqish, uni qo'shimcha harakatlar orqali olish jarayoni; Quloqning mahorati so'zlashuv nutqi va belgilarni tushunish va qo'llash qobiliyati; Qo'llarning nozik harakatlarini va qo'l-ko'zni muvofiqlashtirishni rivojlantirish. Maqsad - shart-sharoitlar yaratish va bolalarning intellektual rivojlanishiga ko'maklashish. Bolalar bilan ishlashda o'qituvchining asosiy vazifasi har bir bolaga o'z oldiga amalga oshirilishi mumkin bo'lgan vazifalarni qo'yishga yordam berish, ularni hal qilish usullarini o'zlashtirish va uning faoliyati natijalariga ariza topishga yordam berishdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bizga ma'lumki intellekt inson aqliy faoliyatining asosidir. Intelekt rivojlanishi uchun inson o'z ustida ishlashi kerak, kitob o'qishi, bilim olishi, jismoniy faoliyatda doimiy harakatda bo'lishi lozim. Inson intellektining asosiy ozuqasi tajriba va bilimlar hisoblanadi, shuning uchun ham bilim olishdan to'xtab qolgan inson fikrlash qobiliyati va ravon nutqini yo'qotadi. Doimiy izlanishda bo'lish inson ong faoliyatiga keng foyda keltiradi.

Intellektual salohiyatni kengaytirish amaliyotlari maktabgacha ta'lim tizimidan boshlanganligi bizga sir emas. Yosh bolalarda turli aqliy faoliyat tajribalarini olib borish eng yaxshi tajribali xodimlar tomonidan amalga oshiriladi. Mutaxassislarni fikricha inson ongi doimiy axborotlarni qabul qiluvchi hisoblanadi. Ong - insonda miyya muskulida joylashgan, va asosan neyronlar bilan faoliyatda bo'luvchi hisoblanadi. Neyronlar ham bizga ma'lumki inson ongida axborot tashuvchi hujayra hisoblanadi, neyrohujayralar inson yashash faoliyatida eng muhim hujayradir, chunki siz-u bizni hatto nafas olishdan tortib,

31 E.G'.G'oziev Tafakkur psixologiyasi T: "O'qituvchi".2010.y

hayol surishimizgacha bo'lgan voqeeliklar neyronlar yordamida amalga oshadi. Neyron hujayralarini rivoji va sustlashishi inson sog'lig'iga, ruhiyatiga bog'liqdir. Inson stress holatida neyrohujayralarni axborot almashish tezligi oshadi, aksi bo'lsa, hotirjamlik davrida inson o'z fikrlarini bir joyga jamalashi oson bo'ladi. Intellektning mohiyati va taraqqiyotini tushuntirishda psixologiyada ikki xil qarash mavjud:

1. Intellekt – nasliy omillarga bog'liqligi ya'ni avoloddan-avlodga o'tuvchi tug'ma xususiyat sifatida;

2. Intellekt – organism imkoniyatlaridan kelib chiqib ta'lim tarbiya ta'sirida shakllanuvchi xususiyat sifatida;

Aqliy faoliyat haqida so'z borganda, u insonlarni yangi bilimlarni egallashga, o'zlashtirish, ochish bilan bog'liq psixik faoliyat hisoblanadi. Tafakkur jarayoni yangi bilimlarni izlashga, voqelikni umumlashtirishga atrofimizdagi voqea hodisalarni nutq yorami bilan bevosita, umumlashtirib, yangiliklarni ochishga va prognoz qilishga aqliy faoliyat deyiladi.

D.Veksler, G.Ayzenk, L.Termen, R.Stenberg va boshqalar intellekt va kreativlikni oliy darajadagi insoniy qobiliyatlarning birligi deb bilishadi. Intellekt kreativlikning yuqori bosqichidir. Bu degani nafaqat ular birlikda, balki intellekt intellektning hosilasidir. Yuqori darajadagi intellekt- yuqori darajadagi qobiliyatning asosini tashkil qiladi. Quyi intellekt- quyi darajadagi intellektni yuzaga keltiradi. Gans Ayzenk kreativlikni qobiliyatning o'ziga xos ko'rinishi deb bilgan. Kreativlik intellektning yuqori bo'lishi bilan belgilangan[25,16].

Demak, intellekt va kreativlik umumiy ko'rinishdagi ikki xil qobiliyatlar bo'lib, ularni ma'lumotlarni qayta ishlash jarayoni bilan bog'lash mumkin. Kreativlik insonda mavjud ma'lumotlarni qayta ishlab chiqarish va ularning cheksiz yangi modelini yaratishga javob beradi. Intellekt esa o'sha ma'lumotni real amaliyotda qo'llashga va atrof- muhitga moslashishga javob bera oladi.

Uchinchi nuqtayi nazar egalari intellekt va kreativlik o'zaro uzviy bog'langan ikki xil faktor deb qarashadi. Shaxsni orientirlashtirgan bu psixologiya vakillari A.Maslau va boshqalar ijodiy qobiliyatni tan olishmagan. Ijodiy faollik shaxsda qobiliyatga qaraganda, ba'zi shaxsiy xususiyatlarni (qiziqish, tavakkalshilik) shakllantiradi. Lekin bu faollikning namoyon bo'lishi uchun shaxsda yuqori darajadagi intellektual qobiliyat mavjud bo'lishi kerak. Ularning fikricha, quyi intellektga ega bo'lgan kishi hesh qanday kreativlikka ega bo'la olmaydi. O'rta intellekt sohiblari o'rtacha kreativlik, IQ koeffitsenti 120 dan ortiq bo'lgan kishilar a'lo darajadagi kreativlikka ega bo'lishadi. Evolyutsiya nuqtayi nazaridan intellekt va kreativlikning o'zaro bog'liqligini tahlil qilib ko'raylik.

Intellektni go'yo qolipga solingan, buyuk kashfiyotlarni yaratmaydigan moslashuvchi qobiliyat sifatida ko'ramiz. Intellektga faqat qaytarish xosdir. Psixologlarning fikricha, bu g'oya noto'ridir. Sababi evolyutsion rivojlanish nazariyasida insoniyatning antropogenez rivojlanishning asosiy omilini intellektning rivojlanishidadir deb aytib o'tilgan. Olovni o'zlashtirish va qurollar yasash bunga misol bo'la oladi.

Intellektni kreativlikdan yiroq qilish, shaxsdagi yaratuvchanlik, originallik kabi sifatlarni kreativlikka moslab qo‘ymoqda . Kim birinchi bo‘lib buyuk kashfiyotni, o‘q-yoylarni yaratgan, kim olovni o‘zlashtirish mumkinligini o‘ylab topgan? Intellektni? Yoki kreativlikmi? Agar kreativlik bo‘lsa, unda intellekt qayerga ketdi? Demak, bunday mulohazalar intellektni insoniyatning texnik va ilmiy muvaffaqiyatlarini yaratishdagi o‘rnini pasaytiradi.

Ta‘lim jarayonining muvaffaqiyati va ushbu ta‘lim tizimida o‘quvchining ijtimoiy-psixologik rivojlanishi, avvalo, har bir o‘quvchining ushbu o‘quv faoliyatiga mustaqil va ijodiy yondashishiga, uning o‘quv faoliyatiga barqaror qiziqishlarining shakllanishiga va shu bilan birga uning qanchalik yaxshi shakllanganligiga bog‘liq.

Maqolada maktab o‘quvchilaridagi intellekt darajasini va ushbu xususiyatlarga ta‘sir etuvchi mezonlarning rivojlanganlik darajasini ko‘rib chiqdik. Endi mazkur adekvat va noadekvatlarini mezonlarni korreksiyalash bosqichiga o‘tamiz. Biz tadqiqotimizda maktab o‘quvchilarida intellekt sifatlarini rivojlantiruvchi treninglar dasturini ishlab chiqdik.

Ta‘limning uslubiy asoslarini o‘rganishning maqsadi maktab yoshidagi o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradigan ijtimoiy-psixologik trening dasturini ishlab chiqish edi. Psixologik treningning asosiy maqsadi tadqiqot mavzusi bilan bog‘liq aniq tadbirlar bo‘yicha psixologik va tuzatish ishlarini olib borishdir.

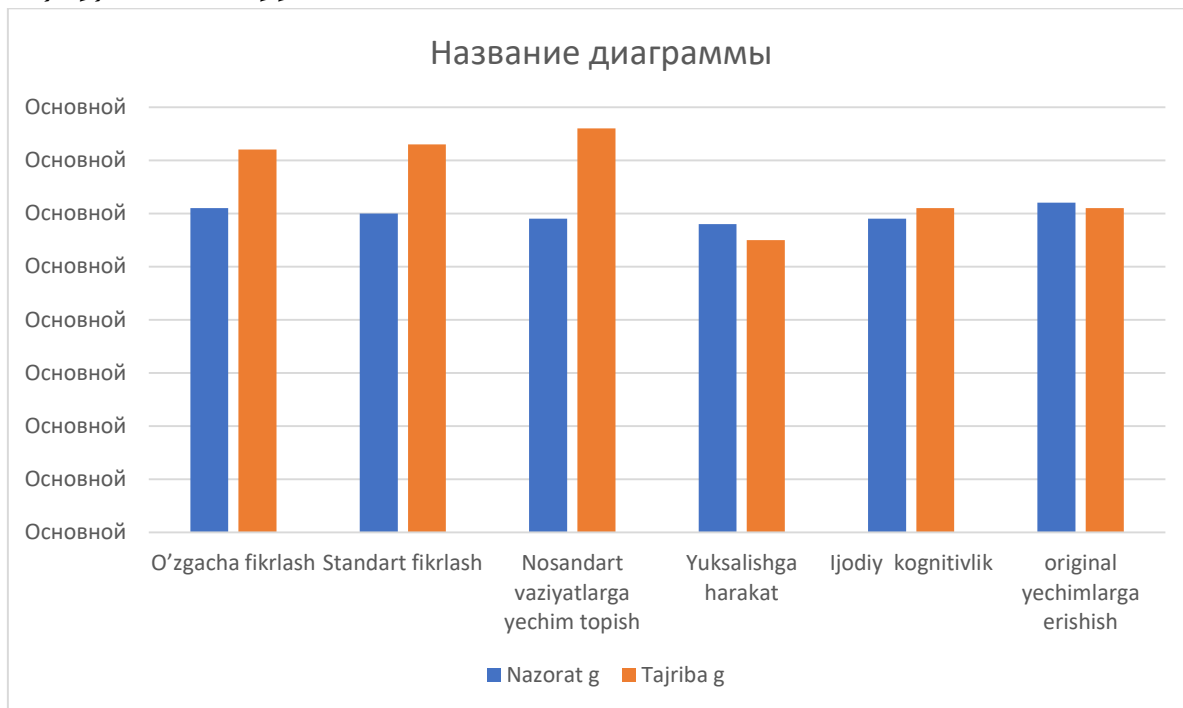
Maktab o‘quvchilarida intellektni rivojlantirish maqsadida biz tomonimizdan ishlab chiqilgan ijtimoiy-psixologik treninglar 85 nafar o‘quvchilar ishtirokida o‘tkazildi. Biz ularni 2 guruhga, ya‘ni, tajriba va nazorat guruhlariga bo‘lib o‘rgandik. Tajriba guruhida 45 nafar, nazorat guruhida esa, 40 nafar o‘quvchi tanlab olindi. Psixologik trening dasturlari ma‘lum darajadagi psixologik qonun-qoidalar asosida tuzilgan bo‘lib, ular psixokorreksion mashg‘ulotlar, individual va guruhiy suhbatlar asosida olib borildi va quyidagicha empirik natijalar qayd qilindi.

I- jadval

Dj.Brunerning fikrlash va intellekt testi bo‘yicha olingan olingan qiyosiy-statistik ma‘lumotlar tahlili (n=85)

Omillar	Nazorat guruhi: N=40		Tajriba guruhi: N=45	
	O‘rtacha olgan ball	Tanlagan o‘quvchilar %	O‘rtacha qiymat	Tanlagan o‘quvchilar %
Ob‘yektiv fikrlash	12	23%	11	19%
Ramziy fikrlash	13	25%	11	19%
Muhim fikrlash	7	17%	11	20%
Majoziy fikrlash	6	15%	12	19%
Intellekt	8	20%	12	23%
		100%		100%

Jadvalimizda qayd qilingan empirik ko'rsatkichlarni tahlil qilamiz. Tajriba guruhidagi maktab o'quvchilaridan dastlab intellekt sifatlarining qay darajada ekanligini bilish uchun ulardagi mazkur sifatarni rivojlanganlik darajasini aniqlagan edik. So'rovnomaning psixotrening dasturiga va undan keyingi holatiga ko'ra olingan natijalarning o'rtacha miqdoriy qiymatlari taqqoslandi.

Maktab o'quvchilarning intellekt xususiyatlarini tadqiq qilish ijtimoiy-psixologik so'rovnoma orqali tajriba va nazorat guruhidagi respondentlardan olingan natijalarning diagramma ko'rinishi (n=50)

Ijtimoiy-psixologik so'rovnomamizning "O'zgacha fikrlash (g'oyalarni yaratish qobiliyati)" "Original yechimlarga erishish - maxsus vaziyatda turli xil g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati", "Nostandart vaziyatlarga yechim topish", "O'zgacha fikrlash (g'oyalarni yaratish qobiliyati)", Original yechimlarga erishish "- maxsus vaziyatda turli xil g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati" mezonlarida yuqori darajadagi statistik farqlar kuzatildi. Ya'ni, bunda "O'zgacha fikrlash" mezoni bo'yicha (nazorat guruhi 6.1 va tajriba guruhi 7.2) ya'ni samaradorlik qayd etdi.

Maktab o'quvchilarida divergent tafakkurni namoyon bo'lishiga individual-refleksiv omillarning bevosita ta'siri yuksalishga harakat moslashuvchanlikni rivojlanishiga to'g'ri proporsional ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Bundan ko'rinadiki, ularda yangi g'oyalarni yaratish qobiliyati kabi intellekt sifatleri trening dasturlaridan keyin ancha o'sganligini kuzatishimiz mumkin. "Original yechimlarga erishish - maxsus vaziyatda turli xil g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati" mezonida ham (nazorat guruhi 6.0 va tajriba guruhi 7.3), ya'ni samaradorlik kuzatildi. Navbatdagi mezon "Nostandart vaziyatlarga yechim topish", (nazorat guruhi 5.9 va tajriba guruhi 7.6) samaradorlik bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni, o'quvchilarlar o'zlariga berilgan topshiriqni bajarishda notandart yechimlardan foydalani "Yuksalishga harakat" (nazorat

guruhi 5.8va 5,9 tajriba guruhi) "Ijodiy kognitivlik" (nazorat guruhi 5,9va 6,1 tajriba guruhi) "standart vaziyatlarda yechim topish qobiliyati" o'rtacha ball ekanligi aniqlandi.

XULOSA

Maktab o'quvchilarining intellektini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari nazariy va empirik tahlillari asosida quyidagi umumiy xulosalar shakllantirildi

Maktab o'quvchilarida individual-kreativ xususiyatlardan tavakalchilikka moyillik, qiziquvchanlikning proyektiv tafakkurga integratsiyasini ijodiy tasavvurlarning differensial rivojlanishini ko'rishimiz mumkin:

1. O'tkazilgan tadqiqotlar maktab o'quvchilarining intellektini rivojlantirish ishning asosiy xulosalarini shakllantirishga imkon berdi.

2. O'quv jarayonida maktab o'quvchilarining individual psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib munosabatga kirishish hamda, ularga doimiy ishonch hissini bildirib, qo'llab-quvvatlash ijodiy qobiliyatlarining namoyon bo'lishini yaxshilaydi: ularni asl ijodiy vazifalarni bajarish uchun faollashtiradi, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi, zukkolik shakllanadi, vizual faoliyatda jo'shqinlik namoyon bo'ladi, qiziqish oshadi, o'z nuqtayi nazarini himoya qilish qobiliyati shakllanadi, muqobil yeshimlarni izlashga undaydi.

3. Maktab o'quvchilarida intellektning shakllanishi fikrlashning ravonligi, tasavvur darajasi, qiziquvchanlik xususiyatlarini praksis hislarga ustuvorlik berish asosida rivojlanganligiga ko'ra yoshga oid differensial farqlarga bog'liq ekan.

4. Maktab o'quvchilari uchun intellektni rivojlantirishga qaratilgan rivojlanish dasturi ishlab chiqildi va sinovdan o'tkazildi. Uning o'ziga xos xususiyatlari va uni amalga oshirish uchun ma'lum shartlari, turli xil vositalar, texnikalar, ijodiy vazifalardan foydalanish; o'z-o'zidan paydo bo'ladigan g'oyalarni rag'batlantirish, maktab o'quvchilarining ijodiy salohiyatini faollashtirish, ijodiy rejalarini amalga oshirishda noaniqlikni yo'q qilish, faoliyat samaradorligini ijobiy baholash mumkin.

5. Ijodiy yondashish hamda yangilik yaratish, original va kutilmagan faoliyat, fikr ravonligi, fikrning moslashuvchanligi, o'ziga xoslik, qiziquvchanlik, gipotezani ishlab chiqish va qoniqish qobiliyatidir. Maktab o'quvchilarda intellekt xususiyatlarini ifodalanishi ramziy va majoziy fikrlashning konvergent tafakkur ta'sirida semantik qobiliyatga integrativ rivojlanishi tufayli kognitiv-intellektual kompetentlikni shakllantiruvchi muhim individual omil ekanidir.

6. Intellekt tabiati va uning psixologik tuzilishini o'rganish jarayonida

"O'zgacha fikrlash", "Nostandart vaziyatlarga yechim", "original yeshimlarni topish qobiliyati" kabi asosiy psixologik xususiyatlar aniqlandi. Intellekt omillarining maktab o'quvchilarining fikrlash jarayoniga ta'siri, individual ijodiy xususiyatlar tomonidan tavakkal qilish, qiziqishni badiiy texnika orqali proyektiv fikrlashga singdirish natijasida ijodiy tasavvur turlicha rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduraxmonova Z.A. O'c'mir yoshdagi o'quvchilarda canogen tafakkurni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xucuciyatlari. P.f.f.d (PhD) dicc avtoreferat. – T.: 2020y. - B. 22.
2. Abdullaeva Sh.X. Pedagog profeccional kompetentliligini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari. Pcixol.f.d. diccertatsiyaci avtoreferati. – T.: 2019 y. - B. 36-49.
3. Abduqodirov A. Maktabgacha ta'lim muaccacalarida multimedia texnologiyacidan foydalanish uclubiyoti. «Nacaf» nashriyoti. 2011 y. – B. 213.
4. A'zamxo'jaeva E.A. Muomala maromining yosh xucuciyatlari va dinamikaci: Pcix. fan. nom. ... dic. – T.: O'zMU. 2002. – 155 b. Baer, John . Creativity and divergent thinking : A tascspecific. approach. Lawrence Erlbaum Associates, Inc : Hillsdale, N.J., 1993, 128pp.

Internet saytlar:

- 3.1. <http://fikr.uz/posts/4624.html>
- 3.2. <http://ru.wikipedia.org/wiki/SPSS>
- 3.3. <http://www.learnspss.ru/>
- 3.4. <http://www.learnspss.ru/handbooks.htm>
- 3.5. <http://www.learnspss.ru/hndbook/glaval/cont1.htm>